

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİNDE CADİ, OBUR, BÜYÜCÜ ANLATILARI VE KURGUDAKİ İŞLEVLERİ

Witch, Vampire, Wizard Narratives and Their Functions in Evliyâ Çelebi's Seyahatnâme

Başak ÖZTÜRK BİTİK *

ÖZ

On yedinci yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesinde* birçok olağanüstü olay anlatısına, cadılara, vampirlere, büyücülere yer verir. Bu anlatılarını; genellemeci bir yaklaşımla “abartı”, “uydurma” gibi etiketlerle değerlendirip bir tarafa bırakmak yerine, *Seyahatnâme’ye* kurgusal açıdan yaklaşım nereden, hangi bağlamda cadıları ve diğer olağanüstü yaratıkları metne yerleştirdiğini araştırmak gerekir. Bu yazıda, *Seyahatnâme’de* ağırlıklı olarak eski zamanlarda geçmiş olağanüstülükleri anlatan Evliya Çelebi’nin bizzat kendisinin deneyimlediğini belirttiği üç olağanüstü olay, yakın okuma tekniği ile incelenerek ciltler içinde nasıl bir bağlamda yer aldıkları üzerinde durulacaktır. Yedinci ciltte, bir Çerkez köyünde gördüğünü söylediği oburların, havada çeşitli nesneler üzerinde uçarken gece boyu yaptıkları savaşa; üçüncü ciltte bir Bulgar köyünde yanbaşında tavuğa dönüşen cadının ertesi sabah yeniden insan oluşuna; sekizinci ciltte hava büyüü yaparak nehri donduran Kalmuk Tatarı’nın kendine özgü tuhaf hareketlerine yer veren Evliya Çelebi’nin, yaşadığını iddia ettiği bu olaylarda “korku” unsuru araştırılacaktır. Evliya Çelebi’nin eski zamanlara ait olduğunu belirttiği olağanüstü olayları anlatımı ile kendisinin bizzat yaşadığını iddia ettiği olayları anlatımı arasındaki farklar “tarihi gerçeklik” ve “hakikât” ekseninde ele alınacaktır. Bu inceleme sonucunda ortaya konulacak ortak özellikler ile *Seyahatnâme’nin*, halk geleneğindeki olağanüstü anlatılardan kurgusal açıdan nasıl faydalandığı ve hangi noktada ayrıldığı gösterilmeye çalışılacaktır. Anlatıda tekdüzeliği kırma, eğlen-dirme, egzotizm, parodi, “ben” anlatıcı gibi unsurlar sorgulanarak Evliya’nın kurgu teknikleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, cadı, obur, büyücü, kurgu, parodi

ABSTRACT

In his *Seyahatnâme* (Book of Travels), Evliya Çelebi tells stories about witches, vampires and wizards. The context and place of these tales should be reviewed with a fictional approach instead of being labelled as mere “exaggerations”. Using a close reading technique, this paper focuses on three extraordinary incidents that Evliya Çelebi experienced, and the context of these incidents within different “Books”. The element of “fear” will be explored regarding the tales on the war of witches flying on various objects in a Circassian village in the seventh book, a witch who turns into a chicken in a Bulgarian village in the third book and a Kalmuk Tatarian wizard making a weather spell to freeze a river in the eighth book. By putting forth the common features between these tales, this paper attempts to demonstrate how, from a fictive point of view, Evliya Çelebi makes use of supernatural narratives in folk tradition and at which points he deviates from them. The fictional style of Evliya Çelebi will be analyzed by mainly focusing on the role of amusement, egzotizm and parody in breaking the monotony of narration.

Key Words

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, witch, vampire, wizard, fiction, parody

Evliyâ Çelebi’nin, *Seyahatnâme’* sinde cadılarla karşılaştığı, cadıların havada uçarak yaptıkları savaşı izlediği, bir hava büyücüsünün dondurduğu nehirde geçtiği sahneler yer vermesi, onun olağanüstüye olan ilgisi gözönünde bulundurulduğunda şaşırtıcı gelmeyebilir. Bu anlatılarını; “abartı”, “uydurma” gibi etiketlerle değerlendirip bir tarafa bırakmak yerine, *Seyahatnâme’ye* kur-

gusal açıdan yaklaşım nereden, hangi bağlamda cadıları metne yerleştirdiğini araştırmak gerekir. Başta karakoncolos olmak üzere eserinin pek çok yerinde cadılardan bahseden Evliyâ Çelebi’nin, onlarla ilgili anlattıklarının ağırlıklı olarak kendi çağından önceki zamanlarda meydana geldiği görülür. Meydanlarda, paşa konaklarında sihirbazlık ve hokkabazlık gösterileri yapanları anlatırken

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, bitik@bilkent.edu.tr

de olayın gösteri yönüne vurgu yapar. Ancak *Seyahatnâme*'nin üç farklı yerindeki cadı/büyücü anlatıları, yaşananları bizzat Evliyâ Çelebi'nin deneyimlediğini belirtmesi ile diğer anlatılardan ayrılır.

Seyahatnâme'nin üçüncü cildinde tavuğa dönüşen cadıyla karşılaştığı geceyi, yedinci cildinde Çerkez oburları (cadı/hortlak) ile Abaza oburlarının gökyüzünde büyük ağaçlar, küpler, araba tekerlekleri gibi nesneler üzerinde uçarak gece boyu yaptıkları savaşlarını anlatır. Sekizinci cildin başında ise bir Kalmuk Tatarının yaptığı hava büyüüne şahit olur. Bunların içinde oburların savaşı ve kan emen oburlar hakkında anlattıkları oldukça detaylıdır. Bu anlatıya dikkat çeken ve nedenleri üzerinde soru soran bilinen ilk çalışma, Stefanos Yerasimos'a aittir. "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II" başlıklı makalesinde Yerasimos, havada uçan cadıların, vampirlerin yer aldığı bu bölümü "Evliyâ Çelebi niçin kendisinden önce İbn Batuta ve Marco Polo gibi büyük ortaçağ seyahatçilerinin da yapmış olduğu gibi, egzotik bir yere doğaüstü efsaneler yerleştirme ihtiyacı duymuştur?" (9) sorusuyla ele almış ve Evliyâ'nın egzotizmin büyüüne kapılmış olabileceği düşüncesini ima etmiştir. Robert Dankoff ise *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* başlıklı kitabında Evliyâ'nın bu türdeki hikâyelerinin "yabancı topluluklara ait" olduğuna dikkat çekmekle birlikte, "eğlendirici" yönüne ve "anlatıyı renklendirme" amacına vurgu yapar (222-23). Jean-Louis Bacqué-Grammont "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Büyü" başlıklı bildirisinde "Evliyâ'nın Çerkeziistan vampirleri konusunda anlattığı olağanüstü anektodları[n]", "Drakula'nın geleneksel edebiyatından tüm aktarılanlara uyum göster[diğini]" ifade eder (90). "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değer-

lendirme" başlıklı makalenin yazarı Zeynep Aycibin, araştırmasında aklına gelen ilk isimlerden olduğunu belirttiği Evliyâ Çelebi'nin, Çerkez ve Abaza oburları savaşı anlatısına yer verir; ancak üzerinde durmaz (57). Elif Dülger "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, konu hakkında *Seyahatnâme* metni içinde geçen bilgileri derlemekle yetindiğinden yorumda bulunmaz.

Evliyâ'nın cadı anlatılarına yakın okuma tekniği ile yaklaşmak, ciltler içinde nasıl bir bağlamda yer aldıkları üzerinde durmak yeni yorumlara olanak tanıyabilir. Bu yazıda izlenilecek yol, üç anlatının içeriğine değindikten sonra, asıl olarak Evliyâ'nın söz konusu ciltlerde o noktaya gelinceye dek nelerden, nasıl bahsettiğini incelemek olacaktır. Bu inceleme sonucunda ortaya konulacak ortak özellikler ile halk geleneğindeki olağanüstü anlatılardan *Seyahatnâme*'nin kurgusal açıdan nasıl faydalandığı üzerinde durulacaktır.

Evliyâ Çelebi, 1076 şevvâlinin yirminci gecesini Hatukay Çerkezi ülkesinde olduğunu belirttiği üç yüz haneli Pedisi köyünde, gökyüzünde cadıların savaşına şahit olduğunu söyler. Karanlık gece kıyametler, yıldırımlar kopmasıyla Çerkez kadınlarının nakış bile işleyebilecekleri kadar aydınlanır. Olağanüstülüğü sezen Evliyâ etrafındaki Çerkezlerden "yılada bir kerre bu kara koncoloz gecelerinde bir Çerkez oburlarıyla Abaza oburları gökyüzünde uçup ceng-i azim ederler" bilgisini ve dışarı çıkıp korkmadan seyretmesi tavsiyesini alır. Obur sözcüğünü "sehhâr câzû" (büyücü cadı) olarak açıklayan Evliyâ, yetmiş seksen kişi ile birlikte dışarıya çıkar. Büyük ağaçlar, küpler, tekneler, hasırlar, araba tekerlekleri, fırın söykeleri ve nice benzer

eşyalara binmiş Abaza cadıları ile at ve sığır leşlerine, deve ölülerine binmiş ellerinde yılanlar, insan, at ve deve kelleleri olan Çerkez cadıları savaşa tutuşur. Çılgınlıklarının kulakları sağır ettiği bu savaş altı saat sürüp seyredenlerin üzerine keçe, hasır ve sırık parçaları, insan, at ve deve kelleleri ve leşleri, küp kırıkları, tekne parçaları, araba tekerlekleri gibi nesneler düşmeye başlar. Yedi Abaza oburu ile yedi Çerkez oburu yere düşer. İki Abaza oburu, Çerkez oburu kanı emince ölür ve Çerkezler de onları ateşe atar. Horozların ötmesiyle biten savaşın ardından oburlar gider. Evliyâ bu gibi olaylara “gayet mümkir” olduğunu, ama kendisiyle birlikte olanların da görüp hayrette kaldıklarını belirtir. Çerkezlerin de kırk elli yıldan beri bu derecede bir savaş görmediklerini söyledikten sonra oburlarla ilgili başka bilgiler verir. Buna göre Karakoncolos gecelerinde insan kanı içen oburlar vardır. Kanı içilen kişinin yakınları obur tanıtıcı, yani “câdî sihirbâz bilici” ihtiyâr Çerkez âdemlerine başvururlar. Toprağının bozulmasından içinden obur çıktığı anlaşılan mezar kazıldığında kan içmekten gözleri kızamış obur leşi bulunur. Oburun göbeğine böğürtlen çalısı kazığı çakıldığında sihri bâtil olur, kanı içilen insan da ölümden kurtulur. Kanı içilen kişinin kimsesi yoksa, obur tanıtıcı bulunmazsa o kişi ölür gider. Bazı kişiler de bulunan oburun göbeğine kazık çaktırdıktan sonra başka bir obur onun leşine girmesin diye o leşi ateşe atarlar. Bir obur, bir insanın kulağından kanını emdiğinde o kişi gündün güne hastalanır. Obur tanıtıcılara haber ve mal verince, onlar köyleri gezip insan kanı içmekten gözleri kan çanağına dönmüş oburu yakalar ve zincire vururlar. Obur, oburluğunu itiraf edince de yine göbeğine böğürtlen kazığı çakıp düşmanından, hastalanan kişiye sürdüklerinde

o kişi şifa bulur. Obur da ateşe atılır.

Jean-Louis Bacqué-Grammont’un Drakula’nın geleneksel edebiyatı ile paralellikler kurduğu bu anlatı, 16. yüzyılda Şeyhülislam Ebussud Efendi’nin bir fetvasında da benzer şekilde yer alır. Rumeli’de, ölen ve gömülen “kafir” birkaç gün geçtikten sonra geceyarısı mezarından çıkıp evleri dolaşmakta ve insanları öldürmektedir. Buna Şeyhülislam’ın önerdiği çözümler arasında bir asayı göğsüne çakmaları yer alır (198). Fetvalara kadar giren bu gibi yerel halk söylentilerinden Evliyâ’nın haberdar olmuş olması muhtemeldir.

Stefanos Yerasimos ise Evliyâ’nın bu anlatısında egzotizminin gölgesini arar. Yerasimos, Osmanlıların Kafkaslardaki egemenliğinin kısa sürdüğünü, 1612 barışından sonra bu yöreye fazla ilgi göstermediklerini ve yörenin Osmanlılar için egzotik bir yer kisvesine büründüğü görüşündedir (7). Bu nedenle “havalarda atla uçan cadılar” ve “cesetlere kazık saplamayı da içeren vampir hikâyeleri” ile Evliyâ’nın “egzotik bir yere doğaüstü efsane yerleştirme ihtiyacı duymuş” olabileceğini sorgular (9). Aslında, sadece Evliyâ’da değil onun çok etkilendiği ve eserinde sürekli örnekler verdiği iki Osmanlı anlatısında da benzer bir durum söz konusu olduğu görülür. Bilinen ilk yazmaları *Seyahatnâme*’den iki yüzyıl öncesine ait olan ve içerisinde pek çok olağanüstülük barındıran *Battalnâme*’de, Battal Gazi’nin Hindistan’a gidince savaştığı devler (502) karşısında, Anadolu yerleşim yerlerinde geçen hikâyelerde olağanüstünün azalıp kafir-müslüman savaşı anlatımının ağırlık kazanması; içerik olarak *Battalnâme*’ye oldukça benzeyen *Saltuknâme*’de de Anadolu’da kafirlerle savaşan Saltuk’un Kaf dağındaki düşmanının, ejderha olması (102) örnek-

rinde olduğu gibi, uzak diyar-olağanüstü olay/yaratık ilişkisi Osmanlı anlatı geleneğinde de yer bulur. Ancak söz konusu eser *Seyahatnâme* olunca “egzotizm” seçeneğine kolaylıkla evet demek çok da mümkün görünmemektedir; çünkü Evliyâ’nın şahit olduğunu söylediği ikinci cadı vakası, Osmanlı için pek de egzotik sayılamayacak bir mekânda, Bulgaristan’ın bir köyünde gerçekleşir.

Üçüncü ciltte, Evliyâ Bulgaristan’da Çalikkavak köyünde bir “kefere” hanesinde konakladığı geceyi anlatır. Bir odada ateş kenarında otururken içeri çirkin yüzlü yaşlı bir kadın öfkeyle girer ve kendi lehçesinde küfürler savurur. Evliyâ ilk önce, dışarıda bulunan hizmetlilerinin yaşlı kadını kızdırmış olabileceğinden şüphelense de, onların bir şeyden haberleri olmadığını anlar. Daha sonra bu yaşlı kadının yanına kızlı oğlanlı yedi çocuk gelir ve hep beraber Bulgarca konuşurlar. Evliyâ “garîb temâşâdır” diyerek onları seyre koyulur. Gece yarısı olunca çıkan patırtılar Evliyâ’yı uykusundan uyandırır. Evliyâ, yaşlı kadının kapıyı açıp ocaktan bir avuç kül aldığını ve fercine sürdüğünü görür. Elinde kalan küle efsun okuduktan sonra, ocak başında çıplak yatan yedi çocuğun üzerine külü saçar. Yedi çocuk, iri piliçlere dönüşür ve “civ civ” demeye başlar. Yaşlı kadın kendi başına da kül sürer ve büyük bir tavuğa dönüşüp “gurk gurk” diyerek kapıdan çıkar. Yedi piliç de onu takip ederek kapıdan çıkınca Evliyâ, “Bre oğlan!” diye can havliyle bağırır. Bu feryat üzerine Evliyâ’nın köleleri uykularından uyanıp gelir ve Evliyâ’nın burnundan kan boşandığını görürler. Evliyâ onlardan dışarı çıkıp neler olduğunu görmelerini ister. Cadı tavuk ve piliçleri atlar arasında gezinmekte, atlar da birbirlerini helâk etmektedir. Köydeki kefereler gelip atları bağlarlar. Cadı

tavuklar bir tarafa gider. Evliyâ’nın kölesinin anlattığı üzere; bir kefere zekerini çıkarıp tavukların üzerine işer, sekiz tavuk yine insana dönüşür. Kefere, yaşlı kadını ve çocukları döve döve kiliseye götürür ve papaz yaşlı kadını okuyarak “afaroz-ı mandolos eyle[r]”. Müezzîn Mehmed Efendi’nin ve matarcıbaşının hizmetlileri de tavukların tekrar insana dönüştüğünü görmüştür. Evliyâ, ertesi sabah diğer hizmetlileri de çağırıp sorduğunda, gerçekten de tavukların tekrar insan olduğunu gördüklerini öğrenir. Hizmetliler eğer isterse onların üzerine işeyen kefereyi getirebileceklerini söyler, Evliyâ kabul eder. Gelen kişinin cevabı şu şekildedir: “Sultânım, ol karı başka soydur. Kış giceleri yılda bir kere eyle kara koncoloz olurdu. Ammâ bu yıl tavuk oldu. Kimseye zararı yoktur”. Evliyâ bu olayda aklının başından gide yazdığını belirtir ve “Çalikkavak balkanı mel’ûnunun her hâl-i ahvâl-i pür-melâli böyledir. Hudâ hıfz ide” diyerek anlatıyı noktalar (III:130a-b).

Anlatılar arasındaki benzerlikleri incelemeye geçmeden önce, son anlatının içeriğine bakıldığında bu sefer kahramanın bir insan olduğu görülür. Ancak bu kişi havayı değiştirme yeteneğine sahip bir tür hava büyücüsüdür. Sekizinci cildin başında Evliyâ ve beraberindekiler Azak’tan İstanbul’a giderken Kuban nehrini geçmek zorundadırlar. Gemi olmadığından nehrin kenarında çadır kurmak isteseler de soğuktan çadır kazıklarının donmuş toprağa girmesi bile mümkün değildir. Bu esnada birdenbire esmeye başlayan oldukça şiddetli bir rüzgâr çadırları havaya uçurup arabaları başaşağı eder. “Tatar gâzîleri sihre uğradık” diye bağırırken Mehmed Paşa da iç ağaları ile Felak ve Nas surelerini okur, rüzgâr durur. Bir Kalmuk Tatarı, paşanın yanına gelip kendisine zarar verme-

yeceklerine dair yemin aldıktan sonra o rüzgârı, kıyameti koparanın kendisi olduğunu ve eğer nehri geçmek istiyorlarsa bir at, kürk ve para karşılığında suyu dondurabileceğini söyler. Mehmed Paşa teklifi kabul eder ve Kalmuk Tatarı ormanın içine girer. Bundan sonra yaptıklarını ormanın içine gizlenen Evliyâ görür. Kalmuk Tatarı bir ağacın dibinde dışkılایp, kıcını havaya çevirip kar üstünde taklalar atarak, ellerini yere koyup ayaklarını havaya kaldırıp dışkısını alnına sürer ve bir müddet bu şekilde durur. Birden doğu, batı ve kuzey tarafları kararır, gök gürlemesi, şimşek ve rüzgâr oluşur. Büyücü, dışkısının etrafında üç dört kere dönüp dışkısından alıp havaya attıkça yıldırımlar çakıp kıyametler kopar. Askerler nehrin kenarında toplanıp karşıya geçmeye hazırlanırken büyü askere doğru gider. Peşinden yetişen Evliyâ, onu “mandu tav” diyerek selamlayınca büyü “tav mondu” karşılığını verir. Daha sonra donan nehirden askerler geçmeye başlar. Divân efendisi ve mutaassıb birkaç kişi ise sihir ile oluşan yoldan geçmeye karşı çıkarlar. Paşanın, geçmelerini emretmesi üzerine de Felak, Nas sureleri ve esmâü’l-hüsnâları okuyarak geçmeye çalışırlar. Ancak okudukları, sihri bozduğundan buz delinir ve bir kısmı suya düşer, boğulur. Kalmuk ise sihrini bozdukları için başından kalpağını yere vurup feryat edip ağlayarak Paşa’ya, buz üstündekilere Arapça okumadan hızlı hızlı geçmelerini tenbih etmesini söyler. (192b-193b)

Üç anlatının yer aldığı ciltler incelendiğinde ilk ortak özellik, Evliyâ’nın görevinden azledilen ya da yeni görev verilen bir kişinin yanındaki yolculuğu esnasında anlatılmalarıdır. Çalıkavaktaki cadı tavuk, sadrazamlıktan azledilen Melek Ahmed Paşa ile birlikte Özi’ye giderken (III:104b); oburlar,

Mehmed Geray Hân’ın Osmanlı tarafından azledildikten sonra Dağıstan’a gerçekleştirdiği yolculuğa eşlik ederken (VII:143b), Kalmuk hava büyücüsü de Azak eyaleti paşası Mehmed’in yerine Ganî Paşa’nın atanıp, Mehmed Paşa’nın İstanbul’a çağrıldığı yolculukta (VIII:187b) gerçekleşir.

Üçünde de yola çıkıldıktan sonra, sayfalar boyunca Evliyâ’nın, geçtikleri köy, kasaba, kale ve nehirleri anlattığı; kalıp ve klişe ifadeler içeren, birbirine benzer tasvirler yer alır. Eski zamanlarda görkemli olduğu söylenen; ancak Evliyâ’nın zamanında artık “harap” ve “viran” olmuş kaleler, metinde göze çarpar. Savaş, fetih, isyan gibi olaylar yoktur. Obur anlatısından önce Evliyâ’nın, kendisinin de katıldığını belirttiği son savaş yaklaşık kırk varak öncedir. Oluşan renkli ve detaylı anlatılan bu savaştan sonra (VII:112a-115b) kısa ve yeknesak bir anlatımla köy, kasaba, kale tasvirleri, geçilen nehirler yer alır. Harap edilmiş Sarkirman kalesi virandır. Leh kralının “harab” ettiği Salonya kalesini karga, yılan ve çıyan mesken edinmiştir” (121a). Gevherkirmân kalesi, zamanında değerli mücevherlerle süslenerek yapılmışsa da “Tatar eline girdikten sonra su’âl ne lâzım, cevâhir mi kalır” diye sorar Evliyâ (122b). Salacık kalesinde han, hamam, dükkan yoktur. Oysa Salacık, “şehir-i kadim iken niçe hân ve câmi’ ve hammâm ve medreseler var[dır]” (123b). Kırım beyleri hakkında bilgiler, Mehmed Geray Hân’ın inşa ettirdiği binaların listesi, Hân’ın ailesi ve şehzadeler (122a-130a) gibi bilgi aktarımının takip ettiği sayfalardan sonra yine eski zamanda daha görkemli oldukları söylenen Sudak kalesi (135a), harap eski Kırım şehri (137b), “viran” Kilisecik kalesi (142b) gelir. “Ammâ kal’asın Timur Leng harâb et-

mişdir”; “Ancak bir câmi’i minâresizdir ve bir âb değirmeni var, gayri çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve bâğ u bâğçe yokdur” (146a); “Gedik Ahmed Paşa feth edüp “Lâzımlı kal’a değildir” deyü harâb etmişdir”; “Kal’a-i Tuzla: Bu dahi vîrân oluyor. Bunu Azak Kazağı harâb etmişdir” (146b); “Ammâ bu vilâyetlerde akçe ve pul ve bâğ u bâğçe ve çârsû-yı bâzâr ve hân u hammâm ve kenîse yokdur. Kâfir ve müselmân değillerdir” (147b) gibi ifadeler birbirini takip eder. Noğay ve Çerkez kavimlerinin kökeni, kıya-fetleri, yiyecek ve içecekleri gibi çeşitli bilgiler verir. Boş ve viran kaleler, hanı hamamı olmayan şehirler ve yerel bilgilerden sonra Evliyâ metne renk veren obur hikâyesini anlatır.

Bulgaristan köyündeki tavuk cadının da monotonlaşmaya giden bir anlatıdan sonra kullanıldığı görülür. Melek Ahmed Paşa sadrazamlıktan azledilir, Evliyâ da onunla birlikte Özi vilayetine gitmek üzere yola çıkar (III:104b). Evliyâ’nın Küçükçekmece’den başlayarak anlattığı yol güzergâhında tanıdık unsurlar vardır: “Der-beyân-ı kasaba-i Çekmece-i sağır” başlığı altında “Kal’ası leb-i deryâda harâbdır”; (104b), “Evsâf-ı kasaba-i Çekmece-i kebîr” başlığı altında “Leb-i deryâda kal’ası harâbdır” (105a) ifadeleri yer alır. Yine geçilen nehirler, köyler, kasabalar anlatılır. Silivri için “hân u hammâm ve bâğ u bâğçe ve çârsû-yı bâzârı yokdur” (106a) diyen Evliyâ anlatacak bir şey bulamasa da yerleşim yerlerini ve camiyi beğenmiştir. Çorlu’yu ve Burgaz’ı “bezzazistânı yokdur”ve “câmi’-i pür-nûr”dur gibi benzer ifadelerle anlattıktan sonra (106b-107b) köhne surlu eski bir kale (108a) ile bağlar, köyler geçerek, Ziyâretgâh-ı Yediler ve Sarı Saltuk makamını ziyaret eder. Birinci ciltte ayrıntısıyla anlattığı Sarı Saltuk’u özetle tekrar

verir (110b). Harap olmuş Şûmî kalesi ile mamur Şuhmi şehrini anlatır (111a) Hezârgırad, Uruscuk, Nigebolı kaleleri, şehirleri, camileri ve çarşılarıyla anlatıldıktan sonra Tuna nehrini ve kollarının isimlerini sıralar (115b-116b). Kethüdası Rusçuk’ta tutuklanan Melek Ahmed Paşa, Evliyâ’yı karısı Kaya Sultan’a gönderir. Evliyâ son derece hızlı bir şekilde gidip geldiği bu yolculuğu birkaç satırda geçirir (116b). Silistre ve kalesi hakkındaki bilgilerden sonra Tuna nehrinin donmuş hâlini, buzda çekilen kızaklarla yapılan ticaret ve buzda kayan “dilberler” gibi örneklerle anlatır. (118b). Silistre’deki pîr ve Evliyâ makamlarından (121b) sonra “harâb” Köstece kasabası (125b), kalesi “harâb” edilmiş Babadağı (126b) gelir. Sarı Saltuk’u (127b) bir kez daha anan Evliyâ onun makamına yer verdikten sonra yolda rastladıkları köyleri sıralar. Köylerin çoğu müslümandır, birkaçı için Bulgar köyüdür der (129b). Bunlardan birisi de cadı tavuğu gördüğü Çalikkavak köyüdür. Büyücü Kalmuk Tatarı’na yer verdiği 8. ciltte de Azak kalesi’nden İstanbul’a gidişteki güzergâhı, kaleleri, köyleri ve nehirleri verir. “Şehr-i mu’azzam imiş. Ba’dehu Timur Leng Hân harâb etmiş” (VIII: 189b) ve “depe başında bir vîrân harâb kal’adır” (VIII:192b) gibi ifadelerden sonra büyücü Kalmuk Tatarını anlatır.

Azak ve Girit seferleri gibi sayfalarca anlatılan savaşlar, bastırılan isyanlar, Kara Haydar gibi asilerin maceraları, öldürülen padişahlar, şehzadeler gibi olayların olmadığı; sadece uzun bir yolculukta güzergâhının tasvir edilip yerel bilgilerin aktarılmasının ağırlıklı olduğu üç bölümde, olağanüstü olayların metne yerleştirilmesi, anlatıma renk katarak tekdüzeliği kırmaktadır.

Üç anlatıda da Evliyâ’nın korku, gerilim hikâyesi için gerekli atmosferi

hazırladığı; ancak hemen ardından olayın gerçekleştiği topluluğun, yaşanan olağanüstülüğe aşinalığını vurgulaması dikkat çekicidir ve yorumlanmayı bekler. Oburlar; yaz kış kar eksik olmayan yüce bir dağ eteğinde yer alan (VII:151b) ve etrafı sık, büyük ağaçlarla sur gibi çevrili bir (152a) köyde savaşı. Ama yaşanan garipliğe köydekiler her yıl karakoncolos gecesinde şahit oldukları için Evliyâ'ya korkmamasını ve gidip seyretmesini tavsiye ederler. Çalikkavak gökyüzüne uzanmış ağaçların sıklığından içine bir damla güneş ışığı sızmayan ve haydutların cirit attığı bir orma yakınındadır (III:130a). Gördükleri karşısında belki de korkusundan sabaha kadar burnu kanayan Evliyâ'ya, tavuk cadının üzerine işeyerek yeniden insana çeviren ve döverek kiliseye götüren kişi de son derece soğukkanlı ve alaycı bir cevap verir: "Kış giceleri yılda bir kerre eyle kara koncoloz olurdu. Ammâ bu yıl tavuk oldu. Kimseye zararı yokdur". Büyücü Kalmuk Tatarı da soğugun ve kışın bastırıldığı bir ormanda bataklıklardan, donmuş nehirlerden geçilerek yapılan bir yolculuğun (VIII:192a-b) ardından sahneye çıkar. Tatarlar havadaki değişimin sihirden kaynaklandığını hemen anlarlar. Büyücü, korkulması gereken değil; aksine korkan bir olağanüstü yaratıktır. Paşaya "Bana zararın dokunmaz değil mi" sorusunu soran büyücünün, büyü esnasında yaptıklarını ise Evliyâ parodileştirerek anlatır.

Cadı, vampir, büyücü anlatılarında ki temel bir unsurun, korkunun, Evliyâ Çelebi'nin söz konusu anlatılarında yer almadığı söylenebilir. Pertev Naili Boratav, halk geleneğinde bu gibi yaratıkların insanlara verdikleri zarara ve onlardan sakınmak için yapılması gerekenlere dair yerel inançlara yer verdiği, Türk folkloründe tabiatüstü varlıklar

hakkındaki yazısına şu ifadeyle başlar: "Halk geleneğinde, birtakım olağanüstü halleriyle insanların yaşamında etkilerini belirten esrarlı yaratıkların varlığına inanılır. Olağandışı kimi şartlar içinde onları gördüklerini ileri sürenler bile vardır, ama onlar hiçbir zaman iki kişi birarada iken görünmezler; insana, tek başına olduğu zaman çeşitli kılıklarda kendilerini gösterirler" (74). Ancak bu durum Evliyâ'da geçerli değildir; üç anlatıda da kendisine bir seyirci grubu eşlik eder. Üstelik oburlar da, cadı tavuk da, kimseye zarar vermedikleri gibi kendileri zarar görmüştür. Evliyâ'nın üç anlatısında da insan "korkan" değil "korkulan" karaktere dönüşmüştür. Zincirlere bağlanmış bir oburun ağzından "Fülân âdemin kanın ben içdim. İşte kuşağım ardında kanı vardır. Bana sürdürüm ki obur dedelerimin ve obur atalarımın yanına gömüldüğüm zamân vücûdum çürümeyüp yine birkaç kerre dirilüp gök yüzünde ceng etmek için ve çok yaşamak için etdim" (VII:152a) şeklindeki itirafını yazarak; yapabileceği en büyük sihir "gurk gurk" şeklinde sesler çıkaran bir tavuğa dönüşmek olan cadının, insan karşısındaki güçsüzlüğünü alaycı bir şekilde anlatarak; havaya sözünü geçirse de bir Osmanlı paşası karşısında korkan büyücünün ayinini, yaptığı hareketleri parodileştirerek anlatır. Üstelik son anlatıda, nehri geçerken Kuran'dan sureler okuyan ve Evliyâ'nın mutaassıp olduklarını vurguladığı kimselerden bazıları suya düşerek boğulur. Mizahın gücüne sığınan Evliyâ, bu sayede *Seyahatnâme*'de sıkça eleştirdiği bağınaz kişileri dualar okurken nehrin buzlu sularına göndermiştir.

Üzerinde durulması gereken son bir nokta da Evliyâ'nın eserinde çok sık atıfta bulunduğu İskendernâme, Battalnâme, Saltuknâme gibi epik an-

latılara ilişkindir. Metin And, *Min-yatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası* kitabında olağanüstü yaratıklara yer verir. Ancak cadı söz konusu olduğunda örnek verdiği üç kitabın; *İskendernâme*, *Battalnâme*, ve *Saltuknâme* (67-69) olması, Evliyâ'nın kültürel dünyasında önemli yer etmiş bu anlatılardaki cadı hikâyeleri ile *Seyahatnâme*'dekilerin karşılaştırılmasını gerekli kılar. Fetihlerle, savaşlarla dolu bu epik anlatılarda İskender, ölümsüzlük suyunu bulmak için çıktığı yolculukta cadılar ülkesinden geçer. Battal Gazi ve Sarı Saltuk, cadılar ve büyücülerle savaşır. Evliyâ'nın yukarıda incelenen üç anlatısında da kendisinin anlatacağı bir savaş, fetih yokken bu kahramanları andığı görülür. Yapılan göndermelerde; üçüncü ciltte Battal ve Saltuk, yedinci ciltte İskender hâkimdir. Çalikkavak'ta cadılardan iki varak önce Sarı Saltuk'un kerametleri anlatılır (III:128a). Çerkez oburlarından hemen sonraki varakta da İskender'in sedd-i Yecüc, tılsımlı mağara gibi hikâyelerine gönderme bulunmaktadır (VII:153b-159b). Kendi çağının öncesine ait bu metinlerden alıntılacağı olağanüstü olayların anlatımı ile kendisinin yaşadıklarının anlatımı farklıdır. Eskiye ait olanı tarihî gerçeklik gibi anlatır ve "hakikât" olduklarını söyler. Kendi başına gelenlerin ise; gerçekliğini vurgulamakla beraber anlatıma kattığı parodi unsurları ile doğruluklarını şüpheli hâle getirir. Evliyâ bu ikiliği birarada kullanarak kendisine özgü bir üslup yaratmıştır.

Üç anlatının da Evliyâ'nın görevinden azledilmiş kişilere eşlik ederken; klişe ve kalıp ifadelerle birbirine benzer köy, kasaba, kale, nehirleri anlattıktan sonra, okuyucu/dinleyici için kurguda oluşan tekdüzeliği kıran bir olağanüstülük yarattığı, anlatılardan önce

Evliyâ'nın olaylara uygun atmosferi okura/dinleyiciye verdiği görülmüştür. Halk geleneğinde yer alan cadı ve büyücülerden farklı olarak Evliyâ'nın gördüğünü söylediği olağanüstü yaratıkları parodileştirerek eserine yerleştirdiği sonucuna varılmıştır. Evliyâ Çelebi, durağan anlatıyı nasıl renklendireceğini bilen, "ben" anlatıcının ve mizahın gücünü erken keşfetmiş bir yazardır.

KAYNAKÇA

- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Aycibin, Zeynep. "Osmanlı Devleti'nde Cadılar Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi* 24 (2008): 55-70.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis. "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Büyü". *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Haz. Nuran Tezcan. YKY 2009.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Dankoff, Robert. *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. Çev. Müfit Günay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Dedes, Yorgos. *Battalname*. Doğu Dilleri ve Edebiyatının Kaynakları 33. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Dülger, Elif. "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- Ebû'l Hayr-ı Rûmî. *Saltuk-Nâme* I. Haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* C.3. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* C.7. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* C.8. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Yerasimos, Stefanos. "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II". Çev. İrvem Keskinöglü. *Toplumsal Tarih* 37 (1997): 7-13.